

Berní zatížení českého venkova v první polovině 19. století a úskalí jeho studia*

Jan Lhoták

THE TAX BURDEN ON THE CZECH COUNTRYSIDE IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY AND SOME PITFALLS IN ITS STUDIES

The paper summarises the possibilities of studying the tax burden on the Czech countryside in 1780–1850. For its analysis it proposes to use the archival collection ‘Contribution Funds’, consisting of individual schedules for the planned contributions (so-called sub-repartitions), and contributory accounts recording all receipts and outlays. Due to the limited ‘sub-repartition’ for land tax only, it recommends to use the sums in the contributory accounts and to work with values for the whole estate. The most suitable comparative figures are grain prices, preserved from commodity prices that are important for the rural environment in the most comprehensive price ranges. Both series of numbers need to be subjected to source criticism (the most important for the period under review is the variability of the currencies used) and then compared with each other.

KEYWORDS:

taxation; tax burden; contributions; Czech Lands; 1780–1850

Ve výčtu ustálených témat, jimž se lidoví kronikáři ve svých záznamech nejčastěji věnovali, zpravidla dominovaly události mimořádného rázu, vybočující z dlouhodobého stereotypu reality.¹ Vedle rozmarů počasí či vojenských operací bohatě zařazovali relace ekonomické, oscilující od hospodářských normativů po aktuální vývoj cen a mezd. Jejich nadměru bystrým zapisovatelem byl i František Jan Vavák, jehož záznamy, vyplňující interval let 1770–1816, zachycují náročné období josefínských reforem i vleklých válek s revoluční a napoleonskou Francií a stávají se tak neocenitelnou reflexí ekonomického vývoje viděného „zdola“. Paměti Vaváka a dalších ovšem mohou být pouze doprovodným zdrojem poučení při řešení problému, jenž stojí v titulu této studie. Otázce daňové totiž lidoví kronikáři věnovali pozornost menší a vždy jen v situaci, jednalo-li se o výkyvy ze standardní, dlouhodobě zavedené praxe.² V delším kontinuálním vývoji tedy jsou kronikářské záznamy pouze barvitým přiblížením dlouhodoběji působících trendů, které lze úspěšně sledovat jedině analýzou pramenů

* Příspěvek vznikl jako dílčí výstup interního grantového systému ZČU, část POSTDOC 2016.

- 1 Tematizaci kronikářských záznamů lidové provenience rozpracovala Barbora MLYNÁŘÍKOVÁ, *Geografický horizont prostého člověka v Čechách v letech 1740–1830*, Praha 2001, s. 72–79.
- 2 Obecně k předmětu pozornosti venkovských písmáků tamtéž, s. 137–139. V kontextu našeho tématu podle záznamů obuvníka Šandy z Hlinska Josef PETRÝL, *Měnová krize z r. 1811 v odrazu cen potravin (Podle písmáckých záznamů z Hlinecka)*, Numismatické listy 13, 1958, s. 139–145; dále Dana SVOBODOVÁ, *Státní bankrot roku 1811 v kronikářských zápisech rychtáře Františka Jana Vaváka*, Východočeský sborník historický 5, 1996, s. 197–208.

hromadné povahy s ustálenou a jednotnou strukturou. Neplatí to pochopitelně vždy, historikové se v poctivé snaze doslova „chytali stébla“ a pro ilustraci berního zatížení využili výše kontribuce za rok 1773, která sloužila pro výpočet robotní povinnosti dle robotního patentu 1775 a která je celoplošně k dispozici díky uvedení v tzv. robotních seznamech z roku 1777. Izolovaný údaj však sotva dostačuje pro hodnocení v delším časovém sledu a zdroj vhodný k analýze je tudíž nutné hledat jinde.

Zatímco písemnosti ústředních státních institucí (například z provenience krajských úřadů, Českého gubernia či Zemského výboru) mohou posloužit pouze doplňkově a spíše pro studium správy berně a mechanismů jejího výběru, stávají se skutečným základem, jenž má bezesporu nejvyšší výpovědní hodnotu, vrchnostmi vedené kontribuční účty, zachycující pohyb všech peněz protékajících mezi kontribuenty a krajskými berními kasami. Na poddanském venkově tyto účty vedly příslušné patrimoniální úřady (výjimku tvořila jen poddanská města a městečka, která byla v berních záležitostech tzv. separována), v dlouhodobějších souvislých řadách se však v archivech velkostatků dochovaly jen výjimečně. Pro studium kontribuce až do konce třetí čtvrtiny 18. století to představuje podstatnou limitu a teprve pro období od osmdesátých let 18. století do poloviny následujícího věku je situace příznivější. Ne však díky kvalitnějšímu dochování v rámci patrimoniálních archivů, nýbrž jejich cílenému soustředění při českém zemském guberniu. Dosud se této obrovité sbírce kontribučních účtů, deponované dnes v Národním archivu,³ věnovala jen povšechná badatelská pozornost — jistě i proto, že se vnímaly především ve svém zúženém rozměru jako evidence kontribučních obilních a peněžních fondů, zřizovaných podle patentu z roku 1788.⁴ Přitom jádrem jejich obsahu jsou právě vlastní kontribuční účty s četnými, nestejně dochovanými přílohami, z nichž do největších podrobností zabíhají tzv. subrepartice, tedy rozpisy platebních povinností na ordinariu pro jednotlivé poddanské držitele nemovitostí (kontribuenty) včetně udání rozlohy držené půdy.

Bylo by ovšem nekritické vyvozovat prostým shromážděním údajů z kontribučních účtů a jejich vyhodnocením sofistikovanější závěry. Pokusím se proto upozornit na základní metodické limity, spojené s obecnou použitelností Kontribučenských fondů. Pouze na nejnútnejší dokreslení k tomu využiji poznatků získaných analýzou účtů jednoho konkrétního panství — velkostatku královského města Sušice v jihozápadních Čechách, jemuž v tomto kontextu hodlám věnovat pozornost zvláštním příspěvkem.

Obecně platí, že pro zkoumání berního zatížení konkrétní lokality je bez diskuse nejideálnější, nejvhodnější a nejnázornější postupem metoda reprezentativního výběru, tzn. zúžení pozornosti na jistý počet konkrétních výrobních jednotek — poddanských usedlostí.⁵ Vzhledem k sociální realitě venkova je přitom ne-

3 Národní archiv [dále jen NA] Praha, Kontribučenské fondy. Základní informaci k nim přináší *Státní ústřední archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech a sbírkách*, díl I, sv. 1, Praha 1997, s. 206–207.

4 Nejpodrobněji k tomuto fenoménu [Václav ČERNÝ], *Kontribučenské fondy obilní*, in: *Okresní záložny hospodářské 1882–1932. Almanach* vydaný na paměť padesátiletého jejich trvání, Praha 1932, s. 5–59.

5 Stranou ponechejme neusedlé obyvatelstvo.

možné vyhnout se standardní socioekonomické diferenciaci usedlého venkovského obyvatelstva, která počínaje berní rulou konvenčně kategorizovala sedláky, chalupníky a domkáře.⁶ Její zásadní potíž tkívá v tom, že podléhala i v rámci jediného panství lokálním specifikům daným především geograficky. Jinými slovy, průměrného sedláka v sušické poddanské vsi Dobrušíně definovala podle josefinského katastru rozloha orné půdy 14,9 hektaru, zatímco v další sušické poddanské vsi, Humpolci, jen 6,5 hektaru. Nemluvíme již potom vůbec o plynulé hranici mezi sedlákem a chalupníkem. Pro potřeby srovnání mezi jednotlivými panstvími je komparovatelnost údajů ještě klíčovější a je tedy žádoucí vytvářet umělé skupiny klasifikovatelné ideálně podle rozlohy obhospodařované či přiměřené orné půdy, byť s vědomím, že to nemusí vždy zcela neomylně vypovídat o majetnosti dotyčné výrobní jednotky (zvláště v protoindustriálních oblastech). V delším časovém horizontu není na místě obava z možných majetkových výkyvů, které by mohly zkoumání zkreslit, neboť pohyb půdy mezi usedlostmi byl minimální.

Bylo by však předčasné domnívat se, že vytipováním příslušných usedlostí je vyhráno a stačí již jen dohledat výši odváděné kontribuce v subreparticích. I při sebesofistikovanějším postupu při výběru vhodných hospodářských jednotek i kontinuálním dochování subrepartic vzniká potíž zásadního rázu. Subrepartice totiž zachycovaly pouze jedinou složku finančních požadavků státu vůči poddaným, totiž berní odvozenou z katastrálních šetření (*Steuer von Grund und Boden*), její případné příplatky (*Zuschlag*) a vydání na písaře. Počínaje vojenským rokem 1821 se ovšem z této daně osamostatnila domovní daň, která se subreparticemi nerozvrhovala, takže jejich údaje pro období 1821–1847 jsou o tuto hodnotu poníženy. Ve vsích sušického panství činila z jednoho domu ve vojenském roce 1821, kdy byla zavedena, 20 kr. CM, od vojenského roku 1822 stabilně 40 kr. CM ročně.⁷ I pokud bychom tyto částky připočítali, máme tím vyřešenu toliko jedinou řádnou daň, která stála na konci dlouhé řady předtím vybíraných mimořádných daní válečných. Pouze výjimečně lze narazit na subrepartice i těchto dalších platebních povinností.⁸ Nikdy však nevytvářejí kontinuální řady a ani v rámci jediného roku nejsou k dispozici kompletně pro všechna požadovaná břemena, což devalvuje jejich hodnotu pro zpracování sondy třeba i jen k jedinému vojenskému roku. Výraznějšího úspěchu nedocílíme ani mechanickým konstruováním berně zvládnutím dobového účetního postupu a personifikací do pozice dobového kontribučního účetního, poněvadž rozvrhovací klíče ne vždy známe a výpočty hypotetických hodnot by nebyly více než věštěním z křišťálové koule. K tomu je nutno dodat, že nevystačíme jen s daněmi, neboť stát stabilně vyžadoval náklady za rekruty a válečné dodávky. V jednotlivých letech se nadto rejs-

6 František KUTNAR, *Dějinný pohled na vesnické společenské vrstvy*, Český lid 4, 1949, č. 5–6, s. 97–102; Markus CERMAN — Eduard MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750*, Český časopis historický 98, 2000, č. 4, s. 737–774.

7 Srov. subrepartici pro rok 1845 (NA Praha, Kontribuční fondy, karton č. 1653).

8 V lokálním případě jsou připojeny kupř. v kontribučním účtu městečka Hartmanic za rok 1811, jistě z důvodu komplikovaného účtování následkem přechodu bankocetlí na šajny. Další se poté objevují ve vojenském roce 1813. Pro vsi panství je k dispozici subrepartice za rok 1845.

třík požadovaných státních daní měnil. A i kdybychom všechny tyto obtíže zdárně překonali, stojí před námi konečně ústřední problém: abychom mohli berní zatížení hodnotit objektivně, museli bychom mít pro zvolenou výrobní jednotku k dispozici delší číselné řady nejen o vyšetém, sklizeném a prodaném obilí, ale i o všech dalších příjmových položkách poddanské usedlosti. A takového pramene se asi pohříchu nedočkáme. Vždyť i komisaři josefínského katastru při stanovení hrubého výnosu poddanských usedlostí pracovali a kalkulovali jen s obilní produkcí,⁹ která ovšem byla v podhorských a horských oblastech velmi omezená a ustupovala dobytčářství či neagrárním aktivitám.

Z přirozených důvodů ovšem ani tak nelze na studium berního zatížení rezignovat a údaje Kontribučenských fondů zavrhnout. Efektivnějších výsledků — byť za cenu rezignace na sledování kontribučního zatížení napříč jednotlivými majetkovými vrstvami poddanského venkova — docílíme tehdy, upustíme-li od porovnávání berního zatížení jednotlivých kontribuentů a pokusíme-li se výši daňového zatížení zjišťovat za panství jako celek, tzn. že pracujeme se sumárními hodnotami zachycenými v kontribučních účtech. Hned úvodem je třeba předeslat, že i v tomto případě jde o cestu lemovanou řadou metodických potíží a že nelze přikročit ke studiu konkrétního panství bez předchozího pečlivého zvážení limitujících faktorů, které lze volně členit na vnější a vnitřní.

U vnějších faktorů se jeví klíčovou výchozí podmínkou, aby se analyzovaly účty takového patrimonía, jež bylo po celé sledované období územně heterogenní. Jedině tak lze eliminovat kolísání hodnot následkem teritoriálních změn. Neměnný berní základ tím ale nezajistíme. Snoubí se s tím totiž otázka ovlivnění hodnot zvyšováním počtu obyvatel, jež bylo právě během sledovaného intervalu 1780–1850 zvláště výrazné.¹⁰ Růst populace byl přirozeně obecný, izolovaně ho ale ovlivňovala lokální specifika, především kolonizační činnost. Než rozšiřování stávajícího fondu orné půdy, která umožnila vznik nových usedlostí či celých vsí (například vysoušením rybníků či kultivací lesní plochy), byla častější emfyteutizace nemovitostí obhospodařovaných vrchností (klasicky zejména raabizace).¹¹ Na jednotlivých panstvích podléhala různým pravidlům, fixovaným smluvně. Kupříkladu v raabizační legislativě se uplatnila

⁹ Jsou přitom vznášeny pochybnosti nad objektivitou výnosů evidovaných josefínským katastrem — toliko za pouhé berní indexy je považuje Tomáš KLÍR, *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*, *Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 5, Praha 2008, s. 196–197. Problému bude nutno věnovat bližší pozornost.

¹⁰ Ludmila FIALOVÁ — Pavla HORSKÁ — Milan KUČERA — Eduard MAUR — Jiří MUSIL — Milan STLOUKAL, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998, s. 141–155; Lumír DOKOUPIL — Ludmila FIALOVÁ — Eduard MAUR — Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 84–96.

¹¹ Pro prvou polovinu 18. století Aleš CHALUPA, *Venkovské obyvatelstvo v Čechách v tereziánských katastrech (1700–1750)*, Sborník Národního muzea v Praze, řada Historie 23, 1969, č. 4–5, s. 197–378, zde s. 242–248. Pro léta 1770–1790 to na vzniku nových sídelních jednotek sledoval Josef KŘIVKA, *Nové osady v Čechách*, in: Josef Petráň (ed.), *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha 1990, s. 16–19. Srov. TÝŽ, *Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654–1854*, *Historickogeografické práce* 2, Praha 1978.

praxe, že extraordinarium nepřestávala vlastnoručně hradit vrchnost, avšak novoosídlenci na někdejší dominikálu jí na ně přispívali — v takovém případě tedy berně vůbec neprocházela kontribučními účty, takže neznalost této praxe by podstatně zkreslovala výsledné závěry. Podobně tomu mohlo (ale též nemuselo) být i u rozparcelovaného sehnaného rustikálu.¹² Vzhledem k masovému uplatňování emfyteutizace na českých panstvích zejména na přelomu 18. a 19. století je proto nutné se těmito problémy seriózně zabývat. Pokud jde o samotné zvyšování populace přirozeným způsobem, neovlivněné systémovými zásahy na interní úrovni toho kterého patrimonium, projevilo se v životě českého venkova jednak zvyšováním počtu osob žijících na stávajících usedlostech, a ve druhém plánu zakládáním domků na rustikální a obecní půdě. Pokud se tito bezzemci živili v agrární sféře, nevztahovalo se na ně podle zásad tereziánského katastru žádné zdanění. Jestliže ovšem přikročili k řemeslu, zvýšili berní osedlost celé vsi (a potažmo panství) o tzv. fictitium osobní. Stejná praxe fungovala v situaci, pokud si dotyčný bezzemek vybudoval stavení — jestliže provozoval řemeslo v něm, podléhalo fictitium stálému (domovnímu),¹³ pokud ne, zdaněno nebylo vůbec¹⁴ a celkovou výši berní osedlosti, podle které se repartovaly další druhy mimořádných daní, neovlivnilo. Jinými slovy, v případě řádných daní ovlivňovali růst výsledných částek do vojenského roku 1821 pouze řemeslníci (z tohoto pravidla nevybočila ani domovní daň z krátkého období 1789–1790). Teprve se zavedením domovní daně od 1. listopadu 1820 podlehly zdanění všechny obytné budovy na venkově (v případě přízemních stavení šlo o taxu 20 kr. CM). U daní mimořádných (účelových) reagovala na růst populace složitě strukturovaná třídní daň, zavedená od 1. listopadu 1800. Zdaňovala nejen řemeslníky, ale na principu daně z hlavy i čeledí, domkáře, děti hospodářů a výminkáře.¹⁵

Přejdeme k faktorům vnitřním, jež vyplývaly ze způsobu vedení kontribučních účtů a jejich obsahu. Samotné kontribuční účty představují v zásadě homogenní diplomatickou kategorii,¹⁶ kde písařská individualita hrála určitou roli spíše u nejstar-

12 K tomu Jan LHOTÁK, *Velkostatek města Sušice. Od městských (šosovních) vesnic k robotní abolicí a jejím výsledkům*, dizertační práce, FF UK, 2015, s. 561–562.

13 Josef PEKAŘ, *České katastry (se zvláštním zřetelem k dějinám hospodářským a ústavním)*, Praha 1932, s. 131, 229–230.

14 A. CHALUPA, *Venkovské obyvatelstvo*, s. 277.

15 Ilustrativní přiblížení principu daně: Jindřich SKOPEČ (ed.), *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816, III/3 (1798–1801)*, Praha 1918, s. 73–74.

16 Dosud není k dispozici studie, která by se zabývala diplomatickým rozbohem kontribučních účtů. Lépe na tom ovšem není ani diplomatika účetního materiálu obecně, srov. Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XIX. století*, *Prameny a základy* 2, Praha 1930, s. 68–83; Jaroslav KAŠPAR, *Příspěvek k metodice zpracování vrchnostenských peněžních účtů ze 17. století*, *Zápisky katedry československých dějin a archivního studia* 2, 1957, s. 33–49; Jiří SVOBODA, *Obilní účty vrchnostenských panství z 18. století a způsob jejich zpracování*, *Zápisky katedry československých dějin a archivního studia* 2, 1957, s. 17–20; Josef HANZAL, *Hospodářské patrimoniální účty předbělohorského období*, *Sborník archivních prací* 16, 1966, č. 2, s. 397–419; Jan BLECHA, *Účty a účetní materiál*, in: Jindřich Šebánek — Zdeněk Fiala — Zdeňka Hledíková, *Česká diplomatika do roku 1848*, Praha 1984, s. 323–369 (s přehledem starší literatury);

ších z nich a s postupem do 19. století se naprosto marginalizovala. Jednalo se totiž o písemnosti, jejichž hlavní atributy byly pevně normativně ukotveny. Základním předpisem se v tomto smyslu stal systemální patent z roku 1748, který ve své příloze názorně demonstroval jejich vedení.¹⁷ Historika s cílem seznámit se s berním zatížením zajímá přednostně oddíl příjmů. Právě tam se totiž kumulovaly předepsané berní požadavky a prostředky uvolněné jménem finančních náhrad (tzv. bonifikací) za živelné škody či válečná vydání. Pro zodpovězení otázky platbyschopnosti kontribuentů je klíčový oddíl vydání obsahující rozpis částek odváděných do krajské filiální pokladny (anebo naopak u bonifikací samotným kontribuentům). Již z tohoto konstatování je patrné, že si nevystačíme s hodnotami sumárními a je naopak záhodno probírat položku po položce. Ne všechny jsou totiž zcela relevantní: neboť účty kalkulovaly i s hodnotami, které nemají pro analýzu berního zatížení podstatnější dopad — kupříkladu náklady na pořízení a opravu kontribuční pokladnice, míry na odměřování obilí atd. totiž někdy hradila vrchnost, někdy krajská kontribuční pokladna a spíše výjimečně sami kontribuenti.

Další vnitřní faktor vyplývá z poměru reálné a nominální hodnoty mince.¹⁸ Pro sledované období je u vlastního obsahu kontribučních účtů zásadní skutečnost, že za sebou postupně následují hodnoty v konvenční měně, bankocetlích a vídeňské měně (šajnech). Aby bylo možné vztáhnout získané údaje na srovnatelný jmenovatel,¹⁹ je nutné znát jejich vzájemný poměr a vztah. Ten ovšem nebyl stabilní a vyvíjel se v prostoru a čase. Zohledňovat všechny faktory pro co nejpřesnější zjištění vzájemného směnného kurzu by však znamenalo znát reálné směnné kurzy ve vytipované lokalitě, k čemuž se bohužel až na výjimky (relace v kronikách lidové provenience či úředních šetřeních) nedostává pramenů. Aplikovat a zohlednit lze alespoň všeobecně platné hodnoty, které se těm lokálním přinejmenším přibližovaly. Nevyhnutelné je to

Eduard MIKUŠEK, *Účetní systémy a metody na majetku roudnických Lobkoviců*, Sborník archivních prací 36, 1986, č. 1, s. 53–102. Z hlediska metodiky práce s účty pro studium cen a mezd srov. Vladimír BYSTRICKÝ, *K metodickým otázkám studia dějin tzv. pohyblivých cen zboží a mezd v 16.–17. století*, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia 6, 1962, s. 127–145. Pro sledované období je nutné přihlídnout i k teoretickým diskusím o vedení (zemědělských) účtů a zavádění podvojného účetnictví. Blíže s uvedením konkrétních děl Karel VLČEK, *Podíl učených zemědělských společností na vývoji zemědělské ekonomiky*, Časopis pro dějiny venkova 26, 1939, s. 183.

17 Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český*, sv. 24, *Řády selské a instrukce hospodářské 1698–1780*, Praha 1908, s. 268–269.

18 Pro středověk srov. Rostislav NOVÝ, *Nominální a reálná hodnota mince doby husitské*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 2. Z pomocných věd historických 8, s. 79–100. Svou hodnotu má též studie Emanuely NOHEJLOVÉ-PRÁTOVÉ — Aleny MALÉ — Lubomíra NEMEŠKALA — Zdeňka JELÍNKY, *Numismatické příspěvky ke studiu dějin cen a mezd údobí 1469–1615*, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia 6, 1962, s. 45–102.

19 To zdůrazňují Vladimír BYSTRICKÝ — Jaroslav HONC — Eduard MAUR — Josef PETRÁŇ — Eduard ŠIMEK — Jindřich TOMAS — Milena URBÁNKOVÁ, *Současný stav bádání o dějinách cen a mezd*, Československý časopis historický 21, 1973, č. 1, s. 45–72, zde s. 65–68. Ceny obilí jsou vhodné i pro porovnávání mezd apod.

minimálně pro období po roce 1799, kdy se kreditní platidla odpoutala od konvenční měny a disážio až do roku 1811 neustále narůstalo.²⁰ Po publikování Wallisova finančního patentu z 20. února 1811 se pro přepočít poměru mezi bankocetlemi a konvenční měnou retrospektivně sestavila speciální převodní tabulka (viz tabulka č. 1).

Tabulka nebyla použitelná univerzálně, vztahovala se jen na přepočty soukromých finančních závazků a daňových nedoplatků. Neodrážela tedy žitou realitu směny, jež vynášela neoficiální směnný kurz konvenčních mincí vůči bankocetlím ještě výše. Před vyhlášením bankrotu běžně překonával hranici 800,²¹ tzn. že za jeden zlatý ve stříbře se platilo přes 8 zl. v bankocetlích, jiné zdroje dokonce připouštějí směnný kurz atakující hodnotu 1200.²² Oficiální devalvace tak vysoko dosáhnout nemohla, finančním patentem z 20. února 1811 se hodnota bankocetlí snížila „jen“ na pětinu jejich nominální hodnoty. U kovových platidel to neplatilo absolutně, rozhodoval rok jejich vydání. Hradit se jimi ovšem daly jen drobné částky, od jednoho zlatého výše se mohlo použít jedině papírových šajnových státovek.²³ V našem kontextu je podstatné, že na rozdíl od cen zboží si daňové povinnosti zachovaly svou původní nominální výši, takže se překlopením na vídeňskou měnu vlastně pětinasobně zvýšily.

Snaha udržet vídeňskou měnu rovnou konvenční v průběhu roku 1811 tak, jak si to vytyčili František I. a hrabě Wallis, a tedy nepřevýšit u emise šajnu částku 208 715 925 zl., nebyla reálná kvůli výdajům spojeným se zakončením napoleonských válek i nedostatku obživia. Když padly naděje na získání domácího i zahraničního úvěru, začaly se v roce 1813 vydávat papírové peníze (*Anticipationsscheine*), čímž hodnota šajnu opět rychle klesala. V březnu 1811 se za 100 zl. vídeňské měny dalo získat necelých 60 zl. konvenční měny, v říjnu téhož roku již jen 43 zl. CM (anebo za 100 zl. CM se získalo v březnu 167 a v říjnu 233 zl. WW). Kurzy, vyznačující se velkou kolísavostí, se publikovaly v denním tisku a shrnuje je tabulka č. 2. Až na podzim 1818 se kurz šajnu vůči konvenční měně ustálil na poměru blízkém 1 : 2,5, jenž se následně prohlásil za neměnný a sloužil pro přepočít jedné měny na druhou až do poloviny 19. století. Potíže činily znovu jen drobné mince, které bylo nutno konkrétněji analyzovat.²⁴

20 Cenové a finanční turbulence lze ilustrovat zjednodušujícím exemplem: sedlák koupil v roce 1798 usedlost za 10 000 zl. v bankocetlích a vynášel mu ročně 400 zl. v bankocetlích (tj. 4 %). Při stoupajících cenách produktů následkem znehodnocování měny ovšem vydělával více, na podzim 1810 již pětkrát tolik, tzn. 2000 zl. Zavedením šajnu finančním patentem z 20. února 1811 výnos poklesl znovu na 400 zl. WW, statek jeho měl ovšem stále cenu 10 000 zl. šajnu, takže sedlák vydělával nadále 4 % (Vladislav BRDLÍK, *Zemědělský majetek a peníze, dávka ze jmění či státní bankrot?*, Praha 1918, s. 18).

21 Josef NOŽIČKA, *Hospodářský a měnový vývoj našich zemí. Přehledná studie*, Praha 1946, s. 157.

22 P. VOREL, *Od pražského groše ke koruně české*, s. 268.

23 Kupř. měděné tříkrajcary z let 1799–1800, devalvované patentem z 20. února 1811 na hodnotu 3/5 krajcaru, obíhaly od 1. února 1812 v původní nominální výši. Naproti tomu měděné patnácti- (pětigroše) a třicetikrajcary (půlzlatníky) z roku 1807 obíhaly jedině v devalvované hodnotě. Všeobecný nedostatek drobné mince byl zažehnan až emisí nových čtvrtkrajcaru, půlkrajcaru, krajcaru a tříkrajcaru na jaře 1812.

24 Emise měděných mincí z roku 1816 (čtvrtkrajcary, půlkrajcary a krajcary) sloužily k úhradě částek do 3 kr. CM. Všechny starší měděné mince zůstaly již cele vídeňské měně a jejich platební síla tedy byla 2,5krát nižší než nominál. Patent z 1. června 1818 všechno obíhají-

Vojenský rok	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805	1806	1807	1808	1809	1810	1811
Listopad	100	113	115	117	128	132	131	145	175	202	220	346	500
Prosinec	100	113	118	117	128	133	132	149	184	203	222	405	500
Leden	103	113	116	119	130	134	133	147	190	204	221	469	500
Únor	103	113	115	119	129	135	132	148	203	209	234	398	500
Březen	105	114	114	118	127	134	129	149	206	210	248	331	—
Duben	108	114	115	118	129	135	129	152	208	212	252	347	—
Květen	107	116	115	118	130	135	129	160	206	216	276	375	—
Červen	107	115	115	119	131	134	130	163	203	238	333	395	—
Červenec	106	115	116	120	132	135	132	184	197	242	315	405	—
Srpen	108	115	116	122	133	135	135	160	194	236	299	448	—
Září	110	115	116	125	132	134	136	170	201	233	310	490	—
Říjen	111	115	117	126	131	132	144	176	203	231	314	500	—
Ø	105,66	114,25	115,66	119,83	130,00	134,00	132,66	158,58	197,50	219,66	270,33	409,08	0

TABULKA č. 1 – Oficiální směnný kurz bankocetlí vůči konvenční měně pro léta 1799–1811, určený k přepočtům soukromých finančních závazků
 Pramen: *Geschichts- und Erinnerung-Kalender. Ein nützliches Tagebuch für alle Stände, besonders aber für Freunde der Religion und der Geschichte. Erster Jahrgang*, Wien 1825, s. 179. K užití směnného kurzu v praxi srov. Petr VOREL, *Od pražského groše ke koruně české. Přívodce dějinami peněz v českých zemích*, Praha 2004, s. 271.

Vojenský rok	1811		1812		1813		1814		1815		1816		1817		1818		1819	
	min.	max.	min.	max.	min.	max.	min.	max.	min.	max.	min.	max.	min.	max.	min.	max.	min.	max.
Listopad	—	217	134	146	156	172	249	266	364	380	318	335	297	306	236	252		
Prosinec	—	220	136	184	174	189	255	267	352	370	332	358	297	303	248	250		
Leden	—	229	136	144	182	190	269	304	370	376	361	398	297	302	249	255		
Únor	—	247	138	140	189	194	267	323	363	369	361	376	286	299	248	251		
Březen	167	256	136	140	202	275	267	390	322	350	378	391	262	287	247	251		
Duben	175	229	142	173	190	319	385	441	338	350	330	390	264	272	247	250		
Květen	210	185	155	162	198	211	389	413	327	359	326	336	239	260	249	251		
Červen	261	227	145	157	203	224	406	458	261	325	327	335	243	251	248	249		
Červenec	281	195	151	161	218	245	314	412	246	291	329	332	236	245	246	248		
Srpen	258	166	162	196	227	277	330	348	284	427	305	314	217	229	246	248		
Září	254	147	165	180	232	246	337	349	313	329	300	314	224	242	248	250		
Říjen	233	133	165	183	235	258	342	352	317	329	276	303	234	241			dále kolem 250	
Ø	229,88	214,91	142,58		217,25		339,16		338,08		338,83		264,16		248,83			

TABULKA Č. 2 — Kurz šajmů (vídeňské měny) vůči konvenční měně pro léta 1811–1819

Pramen: Geschichts- und Erinnerungs-Kalender. Ein nützliches Tagebuch für alle Stände, besonders aber für Freunde der Religion und der Geschichte. Erster Jahrgang, Wien 1825, s. 179 (upraveno).

Při znalosti a zohlednění komplikovaných vzájemných směnných poměrů let 1799–1819 je možné hodnoty obsažené v kontribučních účtech vyjádřit v jediné měně. S ohledem na delší časové řady se jeví nejvýhodnější volbou přepočítání na měnu konvenční, neboť lze zjištěné hodnoty zasadit do celkového vývoje předchozích i potomních let.

* * *

Metodická úskalí, spojená se zpracováním absolutních čísel v kontribučních účtech, jsou sice podstatná, avšak stále jen jednou stránkou analýzy. I ten nejjemnější a nejpřesněji vytvořený soubor dat ke studiu daňového zatížení poddanského obyvatelstva totiž získává svůj smysl až tehdy, komparujeme-li ho s číselnou řadou vyjadřující či odrážející hmotnou situaci daňových poplatníků. Od dob Josefa Pekaře — a nezměnilo se na tom v zásadě nic až do dnešní doby — se historikové uchylují ke kalkulacím pracujícím s hrubým a čistým výnosem poddanských usedlostí, jak jich dosáhli zpracovatelé josefínského a stabilního katastru na základě potence zemědělské výroby, anebo ještě přesněji obilnářské produkce. Zásadním omezením takového postupu je skutečnost, že usedlý venkovan 18. století svou existenci nezakládal jen na prodeji obilí a přinejmenším doplňkově mu sloužil prodej dobytka,²⁵ výkon řemesla či námezdní práce (zjistit v jaké výši je prakticky nemožné, připomeňme obtíž spojené s kapitalizací robotní práce). A ceny těchto komodit nebyly zdaleka vždy v souladu, což ovlivňovalo výsledné berní zatížení právě těch usedlých, kteří rozsahem pozemkové držby nebyli potravně soběstační. Lacině obilí a drahá námezdní práce ve druhé polovině 17. století jsou obecně známým jevem a s obdobnými mechanismy se lze setkat i později. Ekonomické zákonitosti fungovaly i zde, ovšem vyplynuly z jedinečné konstelace různých okolností.²⁶ Objektivně je nicméně nutno připustit, že dosažený kapitál stejně posloužil pro zakoupení potravin a prim mezi nimi sehrávalo znovu obilí a produkty z něj.²⁷ Konec konců, kronikářské záznamy F. J. Vaváka

cí drobné měděné oběživo sjednotil, a zatímco u mincí s datem 1816 ponechal v platnosti jejich nominální hodnotu, u starších ražeb ji snižoval. Podrobně k tomu podle zmíněného patentu tamtéž, s. 274–275.

25 Názorně význam živočišné výroby v poddanském hospodářství naznačila tzv. berounská zkouška z let 1721–1725 (k ní J. PEKAŘ, *České katastry*, s. 119). K významu živočišné výroby poddanského hospodářství srov. s konkrétními panstvími A. CHALUPA, *Venkovské obyvatelstvo*, s. 264; Josef KŘIVKA, *Prodej dobytka v poddanských hospodářstvích na roudnickém panství v 1. polovině 18. století*, Vědecké práce zemědělského muzea 24, 1984, s. 107–123.

26 Např. ekonomická deprese druhé poloviny 17. století poznamenala poklesem cen shodně jak ceny obilí, tak dobytka (Eduard MAUR, *Český komorní velkostatek a trh v druhé polovině 17. století*, Sborník historický 22, 1974, s. 53–119, zde s. 92–95). V izolované situaci však docházelo k disproporcím: za suchého roku 1790 popisuje F. J. Vavák, jak lacině se prodával dobytek, neboť poddaní očekávali na zimu nedostatek píce. Jindřich SKOPEC (ed.), *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816, II/2 (1787–1790)*, Praha 1912, s. 157.

27 Jaroslav HONC, *Roční spotřeba žita a chleba v čeledních dávkách, deputátech, výměncích a ve špitálních dávkách v letech 1452–1845*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et histori-

i dalších se doslova hemží relacemi o obilních cenách,²⁸ což jistě cosi prozrazuje o jejich všeobecné důležitosti v každodenním boji českého venkovana o jeho existenci. A fakt, že stát pro vyjádření daňového základu při zdanění poddaných využíval právě obilní výnosy, je rovněž výmluvný.²⁹ Pracovat s cenami obilí³⁰ tak je plně obhajitelnou metodou, podpořenou lokální omezeností náročnějších plodin (víno, chmel)³¹ i heuristickými limity dochovaných cen u dalších komodit (pivo, sůl, vejce, máslo, slepice, hrách atd.). Přes všechny výtky tedy obilní ceny ilustrují výnosový potenciál poddanského hospodaření nejlépe.³² Podle polského historika Witolda Kuly bylo pro poddaného vždy klíčové získat peníze nutné ke krytí pravidelných výdajů: v letech nadprůměrné úrody prodal více obilí (je ovšem nutno předpokládat limity v podobě maximálního počtu spotřebitelů), ovšem za nižší cenu. V neúrodných letech naopak obilí prodal dražší, ovšem menší množství.³³ Ve kterém případě byl výsledný výnos vyšší, nelze abstraktně modelovat kvůli vlivu dalších faktorů (kolísavost cen, jakost

ca 1, *Studia historica* V. Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života od 16. do poloviny 19. století, s. 177–210, zde s. 208, vypočítal, že roční spotřeba chlebového žita pro jednu dospělou osobu byla 5,63 strychu (či 675,6 liber chleba).

- 28 Barbora MLYNÁŘÍKOVÁ, *Geografický horizont prostého člověka v Čechách v letech 1740–1830*, 2 sv., zde s. 137–139.
- 29 Jestliže u josefínského katastru se pracovalo s výnosem hrubým, zajímala komisaře sestavující stabilní katastr i hodnota vynaložené práce.
- 30 Z literatury k cenám obilí a jejich tvorbě srov. Jaroslav HONC, *Přehled literatury k dějinám cen a mezd v Československu za léta 1788–1962*, *Zápisky katedry československých dějin a archivního studia* 6, 1962, s. 27–44; V. BYSTRICKÝ — J. HONC — E. MAUR — J. PETRÁŇ — E. ŠIMEK — J. TOMAS — M. URBÁNKOVÁ, *Současný stav bádání*. Z prací časově následujících srov. Jan HÁJEK, *Ceny pšenice a žita v druhé polovině 17. století*, *Hospodářské dějiny* 8, 1981, s. 95–139; TÝŽ, *Možnosti a problémy kvantitativního zpracování dynamiky cenových řad*. *Obilní ceny v Praze a Dačicích v letech 1650–1800*, in: Ondřej Felcman a kol. (ed.), *Historiografie čelem k budoucnosti*, Praha 1982, s. 503–530; Milena BORSKÁ-URBÁNKOVÁ, *Hlášení cen obilí pro vojenské účely z let 1725–1783*, *Sborník archivních prací* 41, 1991, č. 1, s. 171–247; Petr VOREL, *Ceny obilí na trhu v Pardubicích v letech 1729 a 1730*, *Východočeský sborník historický* 8, 1999, s. 87–98.
- 31 V úrodných oblastech poddaní obchodovali nejen s obilím (Josef KŘIVKA, *Podíl poddaných a velkostatku na tržní produkci a vývozu obilí po Labi v předbělohorském období*, *Historický sborník Ústecka* 1967, s. 6–22), ale i vínem, ovocem či chmelem (TÝŽ, *K dějinám poddanského vinařství na Litoměřicku v předbělohorské době*, *Litoměřicko — Vlastivědný sborník* 3, 1966, s. 32–50; TÝŽ, *Poddanské ovocnictví a zahradnictví v dolním Polabí a Poohří před Bílou horou*, *Ústí nad Labem* 1968; TÝŽ, *Význam chmele pro peněžní výsledky českého chmelářství v období feudalismu*, *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 1. Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života od 16. do poloviny 19. století, s. 159–175).
- 32 Zmínit je ovšem nutno význam obilních cen i v dalších oblastech studia hospodářských dějin: polský historik Andrzej Wyczański užil obilních cen při pokusu o rekonstrukci polského národního důchodu: Andrzej WYCZAŃSKI, *Le revenu national en Pologne au XVIe siècle*. *Premiers résultats*, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* 26, 1971, č. 1, s. 105–113.
- 33 Witold KULA, *Problemy i metody historii gospodarce*, Warszawa 1963, s. 565. Jak ovšem upozornil E. MAUR, *Český komorní velkostatek*, s. 97, poznámka č. 21, suma peněz získaná prodejem obilí nemohla být pevně dána a vznikala tudíž určitý prostor pro výdaje zbytné.

obilí, inflace, podíl obilnářství na celkovém výnosu, odvádění feudální renty v obilí apod.), specifikům ekonomického uvažování venkovanů i absenci spolehlivých dat o množství sklizeného obilí. Za situace, kdy by se používalo stále stejného množství obilí na osev (v případě nekvalitnějšího osiva lze ale předpokládat větší spotřebu), šlo by očekávat vyšší příjmy apriori v letech nadprůměrných úrod. Je ale nutno si uvědomit, že okruh spotřebitelů měl svou horní hranici a byla to vždy jedinečná situace toho kterého místa v té které době, jež rozhodla o výsledném vychýlení pomyslného jazýčku vah. Zajisté, působily tu též trendy obecné povahy: na jedné straně stabilní zvyšování cen obilí podmíněné exponenciálně se zvyšující poptávkou rostoucí populace, jež se stále více živila neagrárním způsobem,³⁴ na straně druhé zvyšující se produkce brambor, jež v první polovině 19. století monopol chlebového obilí významně rozrušovala.³⁵ Jejich pronikání do poddanských domácností růst cen obilí zbrzdžovalo, jak se konečně ukázalo ve čtyřicátých letech, kdy se neúrodou brambor začaly ceny obilí rychle zvyšovat.³⁶

Vskutku prvořadým cenotvorným kritériem u obilí však bylo množství a jakost zrna, tzn. hektarový výnos.³⁷ Nízká cena přicházela v situaci, kdy se méně poptávalo, tj. v úrodných letech či dokonce v období nadprodukce (stranou ponecháme kolísání cen v průběhu roku). Naopak při neúrodě klesla nabídka a stoupla poptávka společně se vzrůstem ceny, takže, slovy Jaroslava Honce, mezi ročními cenami obilí a hektarovými výnosy fungovala nepřímá úměra.³⁸ Nedostatek obilí však mohl vyplývat i z jiných příčin. V kontextu pojednávaného období to byly především válečné dodávky obilí, které vyvolávaly jeho nedostatek (především žita a ovsu) a které vedly až k zákazům vývozu obilí za hranice, jenž zpravidla ceny snižoval.³⁹ Cenovou hladinu v pozdně feudálním období ovšem sekundárně ovlivňovala i frekvence trhu, jež byla lokálně podmíněná (při malé frekvenci trhů ceny nižší),⁴⁰ byť se tyto teritoriální odlišnosti v obilních cenách s počátkem 19. století rychle stíraly. Přispěla k tomu léta 1792–1815, spojená s přesunou a zásobováním armád ve válečných letech. Hlavní vojenské sklady (povětšinou v krajských městech) vykupovaly z panství rekviziční dodávky obilí (zejména žita a ovsu) za úředně stanovenou cenu a ještě dokupovaly další obilí od soukromých velkoobchodních firem. To nivelizovalo dosavadní regionální

34 Jaroslav HONC, *Problémy studia mezd a cen chlebového obilí v 17. a 18. století*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 3, 1977, Studia historica XVII. Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života lidu v Čechách v 17.–19. století II, s. 52–57.

35 František KUTNAR, *Malé dějiny brambor*, Praha — Pelhřimov — Havlíčkův Brod 2005.

36 TÝŽ, *Krise českého bramborářství a sociální situace lidu v době před březnem a po březnu 1848*, Sborník historický 10, 1963, s. 229–272.

37 Zde upozorňuji na přehledový a metodicky přínosný příspěvek Václava ČERNÉHO, *Historický výzkum příčin kolísání sklizní*, in: Sborník Československé akademie zemědělských věd. Historie a musejnictví 1, Praha 1956, s. 159–176.

38 J. HONC, *Problémy studia mezd*, s. 83.

39 Připomíná to F. J. Vavák: Jindřich SKOPEC (ed.), *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816, III/2 (1795–1797)*, Praha 1916, s. 16, 50.

40 Josef PETRÁŇ, *Ceny obilí a tržní okruhy v Čechách v 18. a počátkem 19. století*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1, Studia historica V. Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života od 16. do poloviny 19. století, s. 9–49, zde s. 31.

rozdíly v cenách a přispívalo k cenové integraci.⁴¹ A v neposlední řadě se projevil i vliv státního bankrotu, když se ceny na jaře roku 1811 dočasně odpoutaly od reality a i poddanské obilí se prodávalo bez přihlídnutí k inflaci. Sedláci ovšem bankrotem především ztráceli a nejlépe to naznačuje jejich hodnocení, které si o bankocetlích i Wallisově „slevuňku“ zaznamenávali. Vyznívalo veskrze záporně.⁴²

Pro finální interpretaci porovnáním hodnot rozvrhovaných daňových povinností v kontribučních účtech s cenami obilí lze vyjít z logického předpokladu, že nejtěžší daňové břemeno nesli poddaní v okamžiku, kdy byly nominální hodnoty daní nejvyšší, zatímco ceny obilí, jejichž odprodejem venkované především získávali kapitál ke krytí svých výdajů, nejnižší. Samotná vysoká absolutní hodnota berní tudíž není vždy určující, zejména jde-li ruku v ruce s vyššími cenami obilí — například pokud nebyly reakcí na nedostatek (v důsledku neúrody, vojenských dodávek), ale výsledkem inflace, nemohla daňová vydání rozpočet poddanských domácností podstatněji zatěžovat. Prostého mechanického vyhodnocování obou číselných řad je tak vždy nutno se vyvarovat. Demonstrovat to lze nejlépe na konkrétním materiálu, na jehož analýzu tu již nezbyvá místa.⁴³ Ovšem i povšechné načrtnutí hlavních problémových okruhů myslím sdostatek ilustrovalo, že zkoumání berního zatížení sice zůstává výsostnou doménou především hospodářských a sociálních dějin, ale nelze se při něm obejít bez interdisciplinárního přístupu, kde důležité slovo náleží historické klimatologii, regionálním dějinám, ale ovšem i dějinám vojenským či historické demografii. Výsledný obraz sice nebude přesný, ale jistě bližší historické realitě a především relevantní pro pochopení hlavních vývojových trendů berního zatížení a života venkovského lidu.

RÉSUMÉ:

One of the key issues in studying the life of the subject population is the problem of the tax burden. Czech historians have paid attention to addressing the question of how much the state demands deducted from the subjects' farm yields against the urbarium obligations, relying on period cadastral calculations of gross and net yields, always based on cereal production. However, determining the exact amount of the paid contributions is problematic because it was not a homogeneous amount, but a sum of various taxes. Certain solutions are offered by contributory accounts, which show all the tax liability and the level of its payment. For the whole of Bohemia they are preserved from the 1780s to the middle of the 19th century in the National Archive. They consist of individual assessments of the structured share (so-called sub-repartition), down to the level of individual taxpayers, and the contributory accounts registering all the receipts and outlays. However, due to the sub-repartition limitation to land tax, the sums in the contingency accounts for the whole estate have a higher informative value. They cannot be automatically accepted because the accounts contain a number of items that distort the actual values (such as bonuses). In addition, there is the need to judiciously choose an estate to study, the emphasis being mainly on territorial immutability in the

41 Tamtéž, s. 43; Václav KLAPKA, *Armádní dodavatelství za napoleonských válek v Čechách a jeho úloha při akumulaci kapitálu*, *Československý časopis historický* 34, 1986, č. 4, s. 543–564.

42 D. SVOBODOVÁ, *Státní bankrot*, passim.

43 Autor bude aplikovat snesené závěry na příkladu konkrétního panství ve zvláštní studii.

period under review. In the internal critique of the Contribution Accounts, it is crucial to be able to handle several different currencies: between 1780 and 1850, the conventional currency, the *Bancozettel*, the Vienna currency, and the conventional currency again. The relationship between them was not unchanged in time, as shown illustrated in the attached tables nr. 1 and 2. The most suitable comparative figures are grain prices, preserved from commodity prices that were important for the rural environment in the most comprehensive price ranges. Both series of numbers need to be subjected to source criticism (the most important for the period under review is the variability of the currencies used) and then compared with each other.

PhDr. Jan Lhoták, Ph.D., působí jako odborný asistent Katedry historických věd FF ZČU. Zaměřuje se na hospodářské a sociální dějiny středověku a raného novověku, ediční činnost a regionální dějiny jihozápadních Čech (jan.lhotak@seznam.cz).